

K problematice památkové podstaty. Její vnímání, poznávání a hájení z hlediska praxe památkové péče

Lubomír ZEMAN

ANOTACE: V rámci rozvíjení teorie a metodologie památkové péče se poměrně často diskutuje o otázkách teorie památkové hodnoty a hodnocení památek, které jsou z hlediska přímého působení praktické památkové péče kardinální.¹ Neméně důležitým pojmem je ale i památková podstata, jejíž zkoumání a nalézání je také nezbytným krokem pro optimální zabezpečení ochrany památek. Následující příspěvek by chtěl poukázat na posun ve vnímání tohoto pojmu v posledních letech a na příkladu z praxe památkové péče (konkrétně kauzy Císařských lázní v Karlových Varech) i na nebezpečí, které pramení z jeho málo úspěšného vymezování.

Teoretické vymezení problematiky

Podle platného zákona o státní památkové péči jsou kulturní památky nemovité a movité věci, popřípadě jejich soubory, „které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické“ nebo které „mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem“.² Památkový fond, jenž je segmentem celkového hmotného a nehmotného kulturního dědictví, představuje díky svým nenahraditelným hodnotám historickým, uměleckým, řemeslným, estetickým, vědeckým a duchovním stěžejní a přitom značně zranitelnou součást kulturního bohatství a identity každého státu a národního společenství.³ Způsob nakládání s tímto fondem, stejně jako kvalitativní úroveň péče o něj, vypovídá o stavu kultury a vyspělosti dané občanské společnosti. Základním cílem péče o památkový fond je ochrana, uchování a prezentace významných kulturních hodnot vytvořených v minulosti v jejich autentickém stavu, na původním místě a v dochovaném historickém prostředí tak, aby byl zachován pro další generace. Památková péče je souborem aktivit ochraňujících památky a zajišťujících jejich další existenci. Důvodem těchto aktivit je veřejný zájem na zachování památek jako hodnotově podstatných součástí prostředí.

V duchu Benátské charty z roku 1964 lze konstatovat, že památky „jako nositelé duchovního odkazu minulosti představují v přítomném životě národů živé svědectví jejich staletých tradic. Lidstvo, které si každodenně uvědomuje jednotu všelidských hodnot, považuje památky za společenské dědictví a prohlašuje se vůči budoucím generacím za solidárně zodpovědné za jejich zachování. Považuje za svou povinnost odevzdat jim je v plné bohatosti jejich původ-

1

nosti“. V článku 5 charty se praví, že způsob využití „nesmí narušit uspořádání a výzdobu budov“.⁴

V Úmluvě o ochraně architektonického dědictví Evropy, jež byla podepsána v Granadě dne 3. října 1985, se výrazem „architektonické dědictví“ rozumějí nemovité statky jako jednotlivé budovy a konstrukce pozoruhodné svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem, včetně jejich vestavěného zařízení a vybavy; architektonické soubory, které jsou navzájem dostatečně spojitě, aby představovaly topograficky vymežitelné jednotky; a místa s kombinovanými díly člověka a přírody, která

Obr. 1. Karlovy Vary, Císařské lázně, národní kulturní památka, pohled na vstupní průčelí od severozápadu. Foto: Lubomír Zeman, 2012.

klasifikace staveb podle památkové hodnoty, Praha 2015. Zde je uvedena přehledově i základní literatura k danému tématu.

2 Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

3 Koncepce památkové péče v České republice na léta 2017–2020, Praha 2016, s. 33–34.

4 Mezinárodní charta o konzervaci a restaurování památek a sídel / Charte Internationale sur la Conservation et la Restauration des Monuments et des Sites, Benátky 1964. Pro aktualizovaný překlad viz: Mezinárodní charta o restaurování památek a sídel (aktualizovaný překlad), Zprávy památkové péče LXXIV, 2014, s. 251–252. Dostupné online na http://wiki.npu.cz/index.php/Ben%C3%A1tsk%C3%A1_charta, vyhledáno 7. 11. 2017.

■ Poznámky

1 Nejnověji např. Vít Jesenský, K teorii památkové hodnoty a hodnocení památek, *Památky Západních Čech* V, 2015, s. 56–64. – Karel Kuča – Věra Kučová, *Metodika*

jsou pozoruhodná svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem.⁵

S ohledem na předchozí mezinárodní charty o kulturním dědictví specifikovala Charta z Burry v roce 1979 péči o místa s kulturním významem (ačkoli není dokumentem s mezinárodní platností, obsahuje řadu obecně platných definic a principů). V článku 1.2 se kulturní význam označuje jako estetická, historická, vědecká, společenská či duchovní hodnota pro minulé, současné a budoucí generace. Kulturní význam je obsažen v místě samotném, jeho okolním prostředí, uspořádání, využití, spojení, záznamech, souvisejících místech a objektech. Místa mohou mít různé hodnoty pro různé jednotlivce či skupiny. Termín kulturní význam je synonymem pro význam a hodnotu kulturního dědictví. Kulturní význam se může měnit v důsledku pokračující historie daného místa a chápání kulturního významu se může měnit v důsledku nových informací. Ve článku 1.3 je jako hmotná podstata objektu uveden veškerý fyzický materiál místa včetně všech jeho částí, inventáře, vybavení a objektů. Hmotná podstata objektu zahrnuje interiéry budov a pozůstatky pod povrchem, jakož i vytěžený materiál. Hmotná podstata objektu vymezuje prostory a ty mohou představovat důležité prvky významu místa. Ve článku 1.4 se péče o místo definuje jako veškeré procesy směřující k zachování kulturního významu daného místa. Podstatné významy místa, včetně duchovních hodnot, by měly být respektovány. Ve článku 6.1 se konstatuje, že před přijetím rozhodnutí je důležité na základě shromážděných informací a jejich analyzování porozumět kulturnímu významu místa a jiným otázkám ovlivňujícím jeho budoucnost. Nejprve musí být porozuměno kulturnímu významu, potom vyvinuta koncepce obnovy a nakonec přizpravena, v souladu s touto koncepcí, komplexní správa místa. Dále se v článku 25 zdůrazňuje, že kulturní význam mnoha míst není okamžitě zřejmý a měl by se objasňovat vhodnou interpretací, která by měla zlepšovat pochopení a uplatnění místa a být přiměřená dané kultuře. Pracím na místě by měly předcházet studie vedoucí k porozumění místu, které by měly zahrnovat analýzu fyzických, dokumentárních, ústních a jiných dokladů, založenou na příslušných znalostech z dotčených oborů.⁶

Kulturní dědictví může mít několik základních významů, jako je význam historický, společenský, kultivační, identifikační, ekonomický, reprezentativní nebo integrační. Pro patřičnou ochranu kulturního dědictví je tedy nutné porozumění těmto významům. Součástí každé památky jsou hodnoty definované jako hmotné a nehmotné. Mezi hmotné patří konstrukce a materiály, mezi nehmotné především stáří,

historická hodnota, architektonická a umělecká hodnota, autenticita, charakter, genius loci a dále i specifické vlastnosti, jako je například znázornění, vyjádření pocitovosti či barva. Historická hodnota spočívá v charakteru historického významu či kontextu, hodnota stáří je dokladem existence objektu v čase, díky němuž získává na své hodnotě, umělecká hodnota představuje jako estetická hodnota ideu krásy či emocionálního působení, může mít podobu historicko-dokumentární, unikátní jedinečnosti, podobu autentického díla (dílo samo o sobě, existující a vzniklé z určitého důvodu) či unikátního, neopakovatelného charakteru. V závislosti na těchto hodnotách pak může být kvantifikována i užitková a finanční hodnota. Další vázanou hodnotou může být i hodnota urbanistická z hlediska kvality interakce jednotlivosti s urbánním či krajinným prostředím (zasazením do urbanistického či krajinného celku).⁷

Památková hodnota je souborem dílčích hodnot, které se vzájemně doplňují a v čase se i vyvíjejí. Jsou tedy proměnné. Z logiky a smyslu poslání by měly být těmi, kdo významy a hodnoty kulturního, resp. památkového dědictví mají rozpoznávat a popisovat, organizace a orgány památkové péče. Zejména školení odborní pracovníci památkové péče tak získávají zásadní roli (a zároveň i odpovědnost) v oblasti hodnocení, tj. přisuzování hodnoty památkám. Hodnocení, vyhodnocování a přehodnocování toho, co je památkou, je proces vědeckého poznávání i subjektivního přístupu a je završen navrženým jednáním s objektem hodnocení.⁸

Vycházíme-li z předpokladu, že jednotlivé významy a hodnoty tvoří komplexní památkovou hodnotu, ovšem s určitou hierarchizací, pak docházíme k závěru, že tvoří i samotnou podstatu památky. Avšak vlastnosti hodnot jsou proměnné, zatímco podstatu objektu vnímáme spíše jako stálou (i když tomu tak být nutně nemusí). Zde tak může docházet ke zdánlivému rozporu. Otázka po podstatě věcí a poznání podstaty je odedávna jedním z ústředních bodů filozofického hledání prazákladu ve formě herakleitovského ohně (podstata je proces), parmenidovského Jedna, Empedoklových živlů (kořenů), Démokritových atomů, stejně jako Platónových idejí. Zatímco Platón důsledně rozlišuje podstatu a jev, ideje a obraz, originál od kopie, model od podobnosti, Aristoteles spojuje jev s podstatou, která je pro něj substancí, stálou a neměnnou stránkou jsoucna, tím, co věc činí tím, čím je. Substance existuje sama o sobě a svou existencí nezávisí na ničem jiném, má samostatné bytí a při proměnách zůstává nezměněna, na rozdíl od jejích vlastností (případků neboli akcidentů), které jsou více méně nahodilé. Podstatné vlastnosti

jsou ty, které jsou nutné. Podstatu tedy tvoří to, co věc činí tím, čím je (známé teoremy jako podstata stolu je stolovitost, podstata koně je koňovitost).⁹

Středověký realismus v rámci sporu o univerzálie chápal podstatu věci v její ideální obecnosti, v obecných pojmech, které existují před jednotlivými věcmi, zatímco pro nominalismus měla podstata čistě spekulativní ráz, kterému v objektivní realitě nic neodpovídá. Podle Francise Bacona a jeho empirické indukativní metody (spočívající v postupu od konkrétních dat k obecným závěrům, čímž se liší od metody dedukce, která naopak spočívala v postupu od obecných zákonitostí ke konkrétním jednotlivostem) je podstata forma, vnitřní zákon jevu.¹⁰ Naopak René Descartes vidí obecné v jevech jako jejich pravou podstatu. Jako obecnou vlastnost všech materiálních objektů, hmotných substancí uvádí bezprostřednost (res extensa = věc rozprostraněná).

Immanuel Kant, navazující na G. W. Leibnize s jeho monádou jako základní nedělitelnou částicí, jejímž pohybem vzniká vesmír, vnímá podstatu hmoty jako tvořící sílu (energii), sílu vyplňující prostor, nepoznatelnou věc o sobě.¹¹ Pro Hegela je podstata určením „absolutní ideje“ (ontologický rozum), která ve svém vývoji prochází etapami zjevu, jsoucna a existence, jako jednoty podstaty a jevu, aby se vrátila opět sama k sobě v negaci své vlastní negace.¹² Podle dialektického materialismu a marxismu je podstata věcí objektivní, tj. existující vně lidského vědomí a nezávisle na něm, je něčím

■ Poznámky

5 Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy / *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, Granada 1985. Překlady stěžejních mezinárodních dokumentů k ochraně kulturního dědictví jsou shromážděny v Jana Poláková (ed.), *Mezinárodní dokumenty k ochraně kulturního dědictví*, Praha 2007, dostupné online na <https://www.npu.cz/publikace/mezinarodni-dokumenty-icomos.pdf>, vyhledáno 7. 12. 2007. Úmluva zde na s. 138–153.

6 Charta z Burry k péči o místa s kulturním významem / *The Burra Charter for the conservation and management of places of cultural significance*, Burra 1979. Viz Poláková (pozn. 5), s. 106–127.

7 Kuča – Kučová (pozn. 1), s. 12.

8 Jesenský (pozn. 1).

9 Břetislav Horyna et al., *Filosofický slovník*, Olomouc 1998, s. 387.

10 Wolfgang Röd, *Novověká filosofie. I, Od Francise Bacona po Spinozu*, Praha 2001, s. 19–23.

11 Milan Sobotka et al., *Kapitoly z dějin německé klasické filosofie I.*, Praha 1976, s. 14–16.

12 Jiří Olšovský, *Slovník filozofických pojmů současnosti*, Praha 2011 (3., rozšířené a aktualizované vydání), s. 31.

obecným a nutným v proměně jevů. Existuje jen v materiálních věcech, procesech a v nedílné jednotě s konkrétními jevy, což však tvoří vnitřní rozpornost. Podstata je relativně stabilní, stálá, má ráz obecného, a jev je nestabilní, pohyblivý, nahodilý, je jednotou podstatného a nepodstatného. Podstata vychází najevo v jevu a je přístupná jen prostřednictvím jevu. V důsledku své rozpornosti podléhá podstata vnitřnímu vývoji, vznikání i zanikání. Podstata věci proniká a určuje všechny vlastnosti a znaky jevu, neprojevuje se však v čisté formě, nýbrž vždy ve specifické a modifikované podobě, do určité míry jako projekce podstaty do roviny jevu.¹³

Na postulování ideální podstaty se orientuje i fenomenologie (neboli *filozofie podstaty*). Její hlavní představitel Edmund Husserl vnímá podstatu jako „esenci“, určité „něco“ individua, které zůstane, pokud odhlédneme od všech nahodilostí. Je předmětem, ne psychickým výtvořem. Zároveň nám však podstata nemůže být dána bez faktu a naopak – fakt a podstata jsou neoddělitelné. Podstaty si můžeme intuitivně uvědomovat a jistým způsobem je i uchopovat, aniž se přitom staly předměty, o něž jde. Předmět jako eidos je věc v ideální celistvosti, předmětnost předmětu v jeho racionální čistotě. Abychom učinili podstatu „předmětem, o který jde“, musíme provést eidetickou redukci, čili zbavit podstatu její vázanosti na fakta. Poznání podstaty je nezávislé na poznání faktů jako skutečně existujících.¹⁴ Eidetická redukce je procedura odkrývající čisté invariantní jádro fenoménů, které vykazují jako apriorní a obecně platná podstata význam věcí samých.¹⁵

Podle Husserlova žáka Maxe Schelera, spoluzakladatele filozofie člověka (*filozofické antropologie*), se člověk pohybuje, pracuje, tvoří a cítí ve světě, který je světem statků. Skutečné je to, co je, co jsme schopni vnímat jak svými smysly, tak rozumem, co jsme schopni analyzovat, vzdělávat, v čem žijeme, ať si to přejeme nebo ne, skutečnost je fakticita a hodnotovost současně. A zprostředkovaně pomocí statků se můžeme setkávat s hodnotami, které určují hodnotový charakter reálného světa. Hodnoty jsou neodvoditelné, nezaložené na zkušenosti, s hodnotami se nedá pracovat jako s čísly, nedají se sečítat a odečítat, nedají se z nich činit průměry, také by se neměly příliš individualizovat. Hodnoty se reálně ve světě nenacházejí, nepoznáváme je, ale vcítujeme se do nich. Právě proto, že jsou absolutní a neměnné, představují pro Schelera podstatu. Podle něj se mění pouze naše poznání hodnot a náš vztah k nim.¹⁶

Tím jsme zpátky u hodnot, které jsou důležitým stavebním kamenem teorie památkové pé-

če. Jedním z prvních ochránců kulturních hodnot, který volal po potřebě zachování autentické „historičnosti“ objektu konzervováním, byl John Ruskin, pro kterého znamenal jakýkoli zásah, který by nerespektoval historickou autenticitu a podstatu budovy, lživý vpád modernity. Ruskin chápal podstatu budov, odhalenou jejich povrchovým vzhledem a strukturou, jako nejvyšší projev radosti lidské práce. Budovy pro něj nejsou významné jen pro užitý design, ale jako vyjádření ideálů doby vzniku.¹⁷ Tradiční koncept klasické teorie památkové péče „otců zakladatelů“ vídeňské školy umění (Alois Rieger, Max Dvořák), vycházející z koncepce systému památkových hodnot, upřednostňoval jako podstatnou hodnotu stáří či „duchovní povahu památky“. Dvořák ve svých statích a přednáškách opakovaně zdůrazňoval celostní přístup k ochraně památek vycházející z mnohostrannosti a variability památkových hodnot.¹⁸ Poznání těchto hodnot se ale v průběhu času mění, a to jak ve fyzické předmětnosti díla, tak i v rámci samotného hodnotícího procesu. Pokud se Jiří Eduard Hermach ve své Filozofii architektury táže, zda musí architektura vždy a za každých okolností mluvit,¹⁹ můžeme odpovědět, že nemusí, ale i tak hovoří – stačí jen, jak nabádal již John Ruskin, pozorně naslouchat a číst.

Můžeme se filozoficky dotazovat, kde leží ona základní substance, podstata objektu, a snažit se ji pochopit. Začíná tím proces tazání se, poznávání a hodnocení. K systému poznávání nám může být nápomocná kognitivní věda. V duchu kognitivního přístupu jsou poznávané objekty či koncepty aktuálními (tj. do značné míry přesnými) reprezentacemi nějakého objektivně reálného světa, tj. světa nezávislého na poznávání. Pokud ale víme, že s objekty bylo manipulováno, pak je zřejmé, že s jejich transformací nutně muselo dojít i ke změně jejich hodnot. Manipulace i poznávání samé ovlivňuje poznávaný svět, objekty tak nemohou být reprezentacemi světa, ale reprezentacemi jeho historie, tj. reprezentacemi toho, co předcházelo aktu poznávání, před touto změnou. Osoba, která poznává (pozorovatel, posuzovatel) skutečnosti, objekty či koncepty, je schopna je rozlišovat, rozdělovat do skupin (kategorií, stavů, množin, tříd apod.), vymezovat jejich hranice s přidělením konkrétních symbolů. Pokud dokážeme objekty rozdělovat do skupin, pak za dalšího předpokladu, že dokážeme uchovávat záznamy o vlastnostech objektů v nějaké formě paměti, můžeme určit odhady pravděpodobností, že objekt přísluší k jisté kategorii nebo stavu. Objekty pak tvoří pravděpodobnostní veličinu, s pravděpodobnostní distribucí danou pravděpodobnostmi jednotlivých stavů. Možnost efektivního (tj. zobecnitelného, aplikovatelného atd.) poznávání je považována

za základ kognice, konceptuálního myšlení.²⁰ Není ale účelem tohoto článku podrobně rozebírat typy a způsoby poznání, ale zdůraznit nezbytnost samotného aktu poznávání, a to poznávání jádra problému, objevování skryté podstaty věci, v našem případě podstaty konkrétní památky.

Nový koncept kulturního dědictví, prosazující se jako dynamický jev a postupující proces rozpoznávání hodnot, vede k vytváření postulátu nových typologických skupin objektů, které se stávají předmětem památkové ochrany. Vytvářejí se zcela nové koncepty památkové krajiny, míst s lokálním významem nebo nehmotného kulturního dědictví. Jejich památková podstata však namnoze zůstává skryta. Problém jejího nehledání však může být pro praktickou památkovou péči tristní, jak lze demonstrovat na příkladu severozápadních Čech.

Příklady z praxe památkové péče

Po skončení 2. světové války převládal v místech s většinově odsunutým (vyhnaným) obyvatelstvem odpor k „cizímu“ dědictví. To se odrazilo v ideologicky motivovaném odstraňování stop paměti. Kromě plošné devastace a destrukce historických sídel zřizováním pohraničního pásma a vojenských výcvikových prostorů (Prameny a Hradiště v Doupovských horách) i povrchovým dobýváním uhlí a těžbou uranové rudy byly ničeny zejména stavby pro tyto oblasti specifické. V první řadě šlo o objekty s hrázdnými konstrukcemi, které byly vnímány jako typologický prvek „germánské kolonizace“

■ Poznámky

13 Georg Klaus – Manfred Buhr, *Filozofický slovník I., O–Z*, Praha 1985, s. 63.

14 Edmund Husserl, *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii I*, Praha 2004, s. 54. – Olšovský (pozn. 12), s. 168.

15 Bližší vysvětlení viz např.: Jan Patočka, *Úvod do fenomenologické filosofie*, Praha 2003.

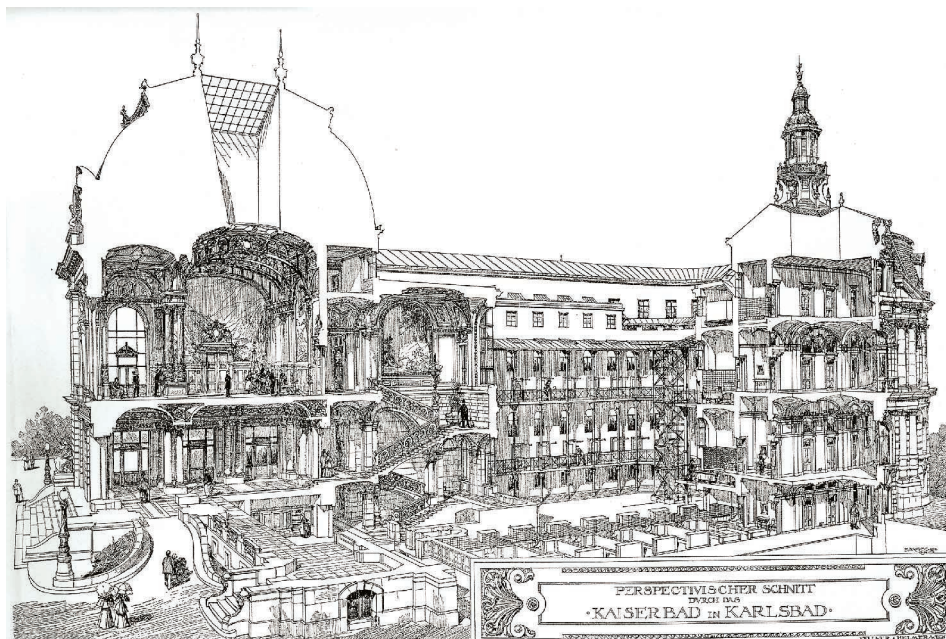
16 Max Scheler, *Můj filozofický pohled na svět*, Praha 2003, s. 40–45.

17 Blíže: John Ruskin, *The Poetry of Architecture*, New York 1893 (jako knižní vydání statí z let 1837–1838). – Idem, *The Seven Lamps of Architecture*, London 1849. Oba tituly jsou dostupné online na <http://www.gutenberg.org/ebooks/7227>, vyhledáno 7. 11. 2017.

18 Alois Riegl, *Moderní památková péče*, Praha 2003, s. 15. – Max Dvořák, *Katechismus památkové péče*, Praha 2004, s. 27–28.

19 Jiří Eduard Hermach, *Filozofie architektury*, Praha 2001, s. 10.

20 Jan Burian, Kognice kontra informace, in: Jozef Kelemen – Vladimír Kvasnička (edd.), *Kognice a umělý život V*, Opava 2005, dostupné http://eldar.cz/honza/articles/burian_kognice_informace.doc, vyhledáno 7. 11. 2017.

2

českých zemí a z nacionálních důvodů cíleně likvidovány. Na základě obecných představ o nevýznamnosti architektonické tvorby druhé poloviny 19. a počátku 20. století pak začalo docházet k degradaci a zhoubě tohoto typu zástavby, a to i v případě takových jednotných celků, jako byly Karlovy Vary či Mariánské Lázně. Architektura historizujících slohů byla po léta označována jako architektura buržoazní, falešná a lživá. Obecným přístupem a rysem doby byla snaha co nejvíce změnit a proměnit stávající tvář města a vtisknout mu tak výrazně moderní ráz. V Karlových Varech (stejně jako v jiných městech) byl vzhledem k nedostatečné údržbě stávajícího fondu stav těchto objektů přiveden až na samotnou mez únosnosti. To bylo záminkou pro demolice a následné projektování a výstavbu „moderních“ novostaveb. Nová architektonická tvorba přitom vycházela programově ze základního principu neovlivnitelnosti svým okolním prostředím.²¹ Listopadová revoluce v roce 1989 přinesla příležitost tento neblahý osud Karlových Varů zastavit. V následujících letech ovšem nastal stavební boom, který byl pro město zvláště tíživý. Vkládanému kapitálu byla přisuzována velmi rychlá návratnost a maximálnímu zisku podřizována téměř každá druhá rekonstrukce lázeňského objektu, domu či penzionu s požadavky na technické vybavení vysoké úrovně a maximální komfort. Myšlení a přístup k památkám se příliš nezměnily. Pokud některý z objektů nevyhověl požadované lůžkové kapacitě, byl nemilosrdně odsouzen k likvidaci se záměrem vybudovat větší a prostornější budovu.²² Přestože v roce 1992 byla vyhlášena pro celé lázeňské i ob-

chodně správní území Karlových Varů městská památková zóna, vše směřovalo ke značnému ohrožení památkového potenciálu tohoto významného lázeňského města. Ještě v polovině 90. let 20. století v nastupující vlně nového funkcionalismu a minimalismu bylo ze strany hlavního architekta města požadováno tvrdé očištění architektury historické zástavby od formalismů ve jménu „pravdivosti a čistoty architektury“, pokud zdobné prvky a dekorace fasád neměly pokračování v interiérech. V rámci snahy o kompromisy byl se souhlasem památkové péče uplatňován tzv. fasádismus, kdy zůstávaly stát pouze vnější slupky staveb. Při hodnocení kulturního dědictví i památkového fondu tak převládal důraz na jevovou složku, kdy byla brána v potaz pouze část památkových hodnot – památková podstata však mizela. Zvláště v Karlových Varech se tak projevila známá absurdní situace – že nedostatek peněz je pro památky sice špatný, ale přemíra peněz znamená naprostou katastrofu, ze které se památky ve většině případů již nevzpamatují.

Dnes se naštěstí situace změnila a neblahý vývoj byl zastaven. Podstata světově významného lázeňského města zůstala zachována. Karlovy Vary společně s Mariánskými Lázněmi a Františkovými Lázněmi usilují ve spolupráci s dalšími významnými lázeňskými městy Evropy v rámci sériové transnacionální nominace *Slavné lázně Evropy / The Great Spas of Europe* o zápis na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO. Problémy s rozpoznáváním památkových hodnot a památkové podstaty však zůstávají. Významně se projevují zejména u těch typologických skupin, které

Obr. 2. Karlovy Vary, Císařské lázně, řez budovou, projekt ateliéru Fellner & Helmer 1893. Převzato z: *Festschrift zur 74. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte. Karlsbad 1902, Fig. 86.*

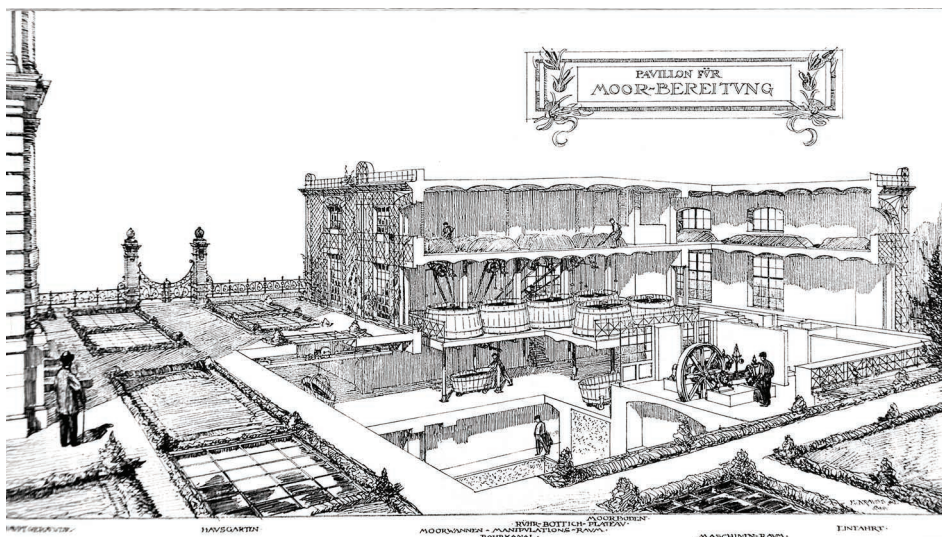
jsou určitým způsobem specifické a osobité. Jako příklad lze uvést Císařské lázně (Lázně I) v Karlových Varech. Lázeňská budova rašelino- vých lázní byla postavena v letech 1893–1895 podle plánů vídeňského ateliéru Fellner & Helmer. Okázalá stavba v historizujícím stylu francouzské neorenesance v sobě skrývá skvostné interiéry s neobvyklým komfortem. V přední části byly situovány salony, kde lázeňští hosté čekali na své procedury. V prvním patře byl umístěn velký Zanderův sál určený pro švédskou gymnastiku podle dr. Zandera. Nebyl to tedy žádný společenský sál, ale v podstatě jedno z nejstarších fitness center u nás. V zadní části se napojují na půdorys podkopy jednotlivé lázeňské kabiny. Nejcennější a nejhodnotnější je Císařská lázeň (Fürstenbades) pro významné hosty, nacházející se v přední části pravého traktu. Skladba kompozičních prvků vychází z lázeňské budovy a Casina postavených Charlesem Garnierem ve francouzských lázních Vittel. Dispozice lázeňského provozu v karlovarských Císařských lázních byla však naprosto jedinečná. Rašelina ke koupelím se připravovala a míchala v částečně odděleném objektu, Rašelinovém pavilonu. Podzemní chodbou byly vany s rašelinovou směsí dovezeny do vnitřního atria, výtahem vyvezeny do vyšších pater a po litinových pavlačích pak rozvezeny a následně zasouvány pod podlahou do lázeňské kabiny. Tento systém dopravy rašeliny byl zde použit poprvé na světě. Císařské lázně, které tak mají světový unikát, navíc patří k největším a umělecky nejbohatším lázeňským domům českých lázeňských měst. Jsou přímo hmatatelným symbolem zlatého věku Karlových Varů a spolu s nimi i celého lázeňství v západočeském lázeňském trojúhelníku.²³ V roce 2010 se proto staly Císařské lázně v Karlových Va-

■ Poznámky

21 Lubomír Zeman, *Moderní architektura 70. až 80. let 20. století v Karlových Varech*, *Zpravodaj STOP* XIV, 2012, č. 2, s. 54–71.

22 Lubomír Zeman, *Památková péče na Karlovarsku na konci tisíciletí*, in: *X. historický seminář Karla Nejdla 2000, sborník příspěvků*, Karlovy Vary 2001, s. 67–71. – Jiří Klsák – Lubomír Zeman, *Možnosti památkového fondu Karlových Varů ve 21. století* [online], dostupné na <http://karlovarsko.sweb.cz/>, vyhledáno 30. 11. 2017.

23 Lubomír Zeman – Jan Prudík, *Císařské Lázně v Karlových Varech*, Karlovy Vary 2008.

Obr. 3. Karlovy Vary, Císařské lázně, řez Rašelinovým pavilonem, projekt ateliéru Fellner & Helmer 1893. Stavební archiv Magistrátu města Karlovy Vary.

rech národní kulturní památkou. Od roku 1990 jsou ale uzavřeny a dodnes čekají na opravu a rehabilitaci.

Kulturně-historický význam Císařských lázní v Karlových Varech je nesporně značný. Budova lázní je dosud vnímána jako nádherná architektura, ve svých formách příhodná pro to, aby sloužila jako impozantní kulisa pro divadelní prostředí či jako vzorná opera. Hodnota stavby ovšem nespočívá pouze v luxusní a krásně řešené „divadelní“ architektuře. Je to v první řadě lázeňský dům. Památkovou podstatou je tedy lázeňský provoz, který byl pro objekt prvořadý – proto byl také takto navržen a postaven. A v tomto ohledu je pro Císařské lázně zásadní i provozní trakt – Rašelinový pavilon, pocházející od stejných slavných tvůrců jako přední lázeňský trakt. Po provedení komparativní analýzy lázní v České republice v kontextu s lázněmi v západní a střední Evropě lze konstatovat, že stopy takového provozu již nejsou nikde dochovány v takovém rozsahu jako v Karlových Varech. Výše zmiňované aspekty tak dokládají, jak je provozní i kulturně-historicky tato zadní část lázeňského domu významná. Z hlediska historického a památkového je tedy i provozní trakt – Rašelinový pavilon – hodnotný a cenný. K Císařským lázním Rašelinový pavilon nedílně náleží. Jedná se o jeden celek, bez provozního traktu by přední lázeňský trakt nikdy nemohl existovat a fungovat. Vše tedy spoluvytváří věc jedinou.²⁴ Přesto však došlo k nepochopitelnému sejmutí památkové ochrany z objektu Rašelinového pavilonu, aby bylo umožněno místo něj vybudovat pod-

zemní parkoviště. Naštěstí zasáhlo město Karlovy Vary a Rašelinový pavilon se podařilo před demolicí uchránit. Neuváženým krokem ovšem došlo k nebezpečnému ohrožení vnitřní integrity cenné památky, které bohužel ale není doposud plně zažehnáno. Nedílnou součástí památky a její celkové integrity je totiž také podzemní propojení Rašelinového pavilonu s vlastní lázeňskou budovou, které by se mělo podle dříve odsouhlasených záměrů odstranit. Opět se jedná o špatné rozhodnutí, které bylo vyvoláno nedostatečným poznáním památky, jejích skutečných hodnot i samotné památkové podstaty.

Projekt na rehabilitaci a revitalizaci Císařských lázní v Karlových Varech se zpracovává již řadu let a stále je značně kontroverzní. K objektu se nepřistupovalo nijak zvlášť citlivě, spíše jako ke konverzi průmyslového zařízení. Jediné, co je shledáváno jako „krásné“, a z tohoto titulu i respektované, jsou reprezentativní místnosti a sály v předním traktu. Zadní provozní část by měla být „obětována“ novému využití s odstraněním příček mezi koupelnami, byť by se jednalo o muzejní provoz. Dokonce se uvažovalo o úpravě na luxusní apartmány. Tím by ovšem došlo k zániku velkého množství originálních lázeňských koupelen. Památková podstata objektu, která spočívá nikoliv v reprezentaci, ale v pozůstatcích lázeňského provozu, by tím byla značně a nenávratně poškozena. V současné době se navíc předkládají další varianty využití, kdy se navrhuje do vnitřního dvora vestavět koncertní sál pro Karlovarský symfonický orchestr, který nemá v lázeňském městě svůj důstojný stánek hudby ani zázemí. Snahu orchestru o hledání vhodného sálu podpořilo v petici už 2 100 lidí, včetně známých osobností. Má to ale jeden háček – aby se do sálu vešel požadovaný počet posluchačů, musel by být z větší části vybourán koupelový pro-

voz lázní. Debata o využití Císařských lázní tedy bude dále pokračovat. Z hlediska památkové péče je ovšem nezbytné argumentačně vhodně vyjádřit dnes již poznanou pravou podstatu památky. Samozřejmě nejvhodnější by bylo zachování původní funkce lázeňského domu. Přes nepříznivý vývoj velkých lázeňských komplexů v Karlových Varech po roce 1990 se tato možnost nejeví jako nereálná, zvláště díky rozvoji zážitkové turistiky. Jako ideální by se tak nabízelo podávání rašelinových koupelí v původní podobě se zážitkem originálního prostoru. V další variantě při zřízení muzejní a výstavní expozice může být památková podstata objektu zachována, pokud budou zachovány jednotlivé prostory s koupelnami. Jejich vybourání či odstraňování příček mezi koupelnami však znamená, že i při vložení „kulturní“ funkce přichází nekulturní poškození či zničení památkové podstaty objektu. Bez patřičného hájení samotné podstaty – substance památky – tak hrozí, že dojde k její újmě a ke ztrátě její autenticity a integrity. Jedná se přitom o památku světové úrovně a jeden ze symbolů nominace na Seznam UNESCO, které považuje autenticitu a integritu za stěžejní kategorie, za kvalifikační faktor hodnot.²⁵

V rámci typologického rozšiřování předmětu památkové ochrany, rozšiřování škály hodnot, musí být zkoumány i jednotlivé památkové hodnoty a v rámci praktického výkonu památkové péče patřičně postulována i samotná památková podstata. Aby kulturní dědictví a památkový fond mohly být účinně chráněny, využívány a prezentovány, musí být v první řadě ve své celistvosti poznány. K tomu slouží i v oblasti památkové péče výzkum a vývoj, který je systémově naplňován zejména v rámci meziresortní koncepce aplikovaného výzkumu a vývoje (Program na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity NAKI). Národní památkový ústav provádí v rámci vlastní odborné činnosti a Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace řadu jednotlivých tematických průzkumů v oblasti historie architektury, dějin umění, archeologie apod.²⁶ Hlavním cílem výzkumu a vývoje v oblasti památkové pé-

■ Poznámky

²⁴ Lubomír Zeman, Rašelinový pavilón. Provozní zázemí Císařských lázní v Karlových Varech. Jeho smysl, význam a hodnota, *Dějiny staveb* 2012, Plzeň 2013, s. 241–252.

²⁵ Více: *Dokument o autenticitě, Nara 1994 / The Nara Document on Authenticity*, in: Poláková (pozn. 5), s. 182–187.

²⁶ Blíže viz <https://www.npu.cz/veda-a-vyzkum>, vyhledáno 7. 11. 2017.

4

5

6

če je především vytváření předpokladů pro následné prohlubování a zpřesňování odborných znalostí a doplňování dosavadních zjištění o samotném památkovém fondu a jeho hodnotách.²⁷ V rámci těchto průzkumů mohly být například pro Karlovarský kraj vyhodnoceny specifické rysy architektonického projevu architektury 19. a 20. století, které jsou v celé škále souměřitelné s dalšími oblastmi severních a západních Čech, v širokém pásmu česko-německého pohraničí. Zvláště poté, co se v roce 1918 zrodila samostatná Československá republika, byla část jejich obyvatel hovořící německým jazykem nucena reagovat na vzniklou situaci, kdy se z většiny stala menšinou. Snahou o vymezení vlastního charakteru a postavení byla nová artikulace architektury. Tehdy se zrodila moderní architektura, která byla tak jiná oproti emancipačním snahám českého etnika ve vnitrozemí Čech i Moravy. Vzhledem k tomu, že zde jsou jiné hodnoty, musí být i zcela odlišný a specifický hodnotící proces památkové hodnoty.

V Karlovarském kraji byla také v rámci připravené Konceptce památkové péče Karlovarského kraje zpracována klasifikace staveb vybraných městských i vesnických památkových zón a dalších území navrhovaných k plošné památkové ochraně.²⁸ Týká se to jak zmiňovaných lázeňských měst, tak i krušnohorských měst v rámci nově prohlášených památkových zón Hornické kulturní krajiny (krajinné památkové zóny) s ohledem na německo-českou nominaci *Hornické kulturní krajiny Krušnohoří / Erzgebirge* na Seznam světového dědictví UNESCO. I zde se zjišťovaly památkové hodnoty objektů, které dříve nebyly brány v potaz, ja-

ko jsou štoly, odvaly, pinky apod. I ty k nám hovoří svými symboly a znaky a je na hodnotiteli v rámci poznávání, zda jim porozumí. Celý nový hodnotící proces, proces přehodnocování s novým pohledem a vnímáním památkových hodnot, by se ale měl zaměřit na přesné a jasné definování, co se v uvedených případech má efektivně chránit, kde je památková podstata nově chráněných objektů z hlediska památkové péče. Podobně se to týká i technických památek, nového vnímání hodnot průmyslových celků a industriální architektury apod.

Vazba na výkon památkové péče

Pro přímou praxi a výkon státní památkové péče je naprosto zásadní správné vyhodnocení všech výše nastíněných hodnot, komplexní památkové hodnoty, ale i samotné podstaty památky. I když by to bylo pro zjednodušující pohled lákavé, není to totéž. Jak bylo naznačeno výše, podstata památky není jen prostou hodnotou. Jde o podstatně hlubší význam vycházející z vnitřní struktury díla. Podstatu památky, lidského díla, lze chápat jako základ, fundament samotné fyzické existence objektu zájmu, který je zdrojem historické výpovědi a svědectvím o minulosti. Je to jádro, které je naplněno určitými fyzickými vlastnostmi danými funkcí, pro kterou objekt vznikl. Jako souhrn těchto vlastností vyzařuje znaky, které vytvářejí významy. Esence významů pak při zpětném pohledu vydává svědectví o „vnitřní“ struktuře, substanti díla.

Těžiště památkové podstaty tedy spočívá v hmotné stavební substanti, která je velmi těsně vázána na funkční kontexty památky (formu a původní ideovou náplň). Ty se mění a je-

Obr. 4. Abertamy, Hřebečná, důl Mauritius, národní kulturní památka, část chodby se zásahy po ruční těžbě a rozšiřování pomocí sázení ohněm. Foto: Lubomír Zeman, 2010.

Obr. 5. Abertamy, Vila Zenker, unikátně dochovaná koupelna s původním vybavením ze 30. let 20. století. Foto: Lubomír Zeman, 2017.

Obr. 6. Lázně Kyselka, stáčírna Löschnerova pramene se zachovanými kolejnicemi bývalého provozu, které byly i po opravě objektu zachovány a v náznaku prezentovány. Foto: Lubomír Zeman, 2013.

jich význam i hodnota se neustále znovu vyhodnocují. V rámci poznání není vztah mezi symbolem (znakem) a objektem dán sám o sobě, ale je určen „zvěnění“ určitou osobou, vědomou poznávající bytostí, „vnějším“ pozorovatelem, vědcem, uživatelem apod. Podstata bývá ve většině případů z hlediska svého prvotního zrození stálá, při uplatnění více funkcí může být i vícevrstevnatá, ale v rámci narůstajících dalších vývojových vrstev zároveň i proměnná. Je tak pohyblivým průsečíkem mnoha rovin.²⁹ Jde jen o míru zobecnění. Důležitá je samozřejmě otázka, jaká je památková podstata položek s neautentickým provozem a diskutabilní integritou, jako například aristokratických rezí-

■ Poznámky

²⁷ Konceptce (pozn. 3), s. 33–34.

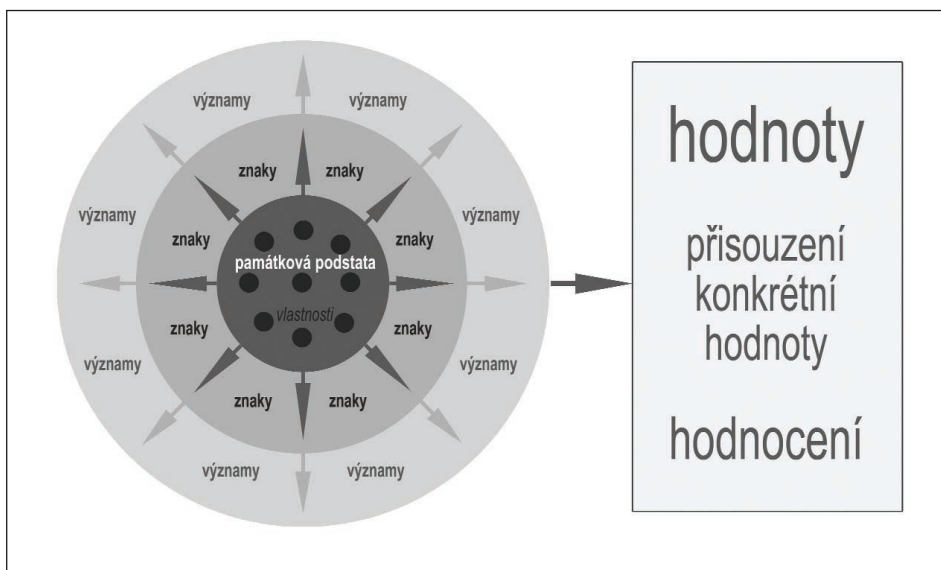
²⁸ Karel Kuča – Lubomír Zeman, *Památky Karlovarského kraje – Konceptce památkové péče v Karlovarském kraji*, Karlovy Vary 2006.

²⁹ Srov. více: Peter Michalovič – Vlastimil Zuska, *Znaky, obrazy a stíny slov*, Praha 2009, s. 100.

Obr. 7. Památková podstata, grafické vyjádření vztahů jevu. Zpracoval: Lubomír Zeman, 2017.

dencí, kde již desítky let žadní aristokraté ne-sídlí, paláců či soukromých apartmá, továrnických vil, Müllerovy vily či vily Tugendhat, nebo naopak příkladů chudinských obydlí, průmyslových objektů či industriálních komplexů. Podstatou obytného domu je uspořádání hlavního obytného prostoru, i když se v něm již nebydlí. Pokud zde byl i výrobní provoz, vstupuje do hry další vrstva. Podstatou lázeňského domu je dispoziční rozvržení ubytovacího prostoru s lázeňským provozem. Stejně tak podstata technické památky spočívá v rovině technického provozu. Ale v rámci typologického rozvržení památek podle druhů, památkově hodnotných souborů, komplexů nebo území se může památková podstata jevit jako značně skrytá, ne-jednoznačná či vícevrstevnatá. Příkladem může být historické důlní dílo – památkovou podstatu lze spatřovat v systému chodeb podzemí nebo ve způsobu ražby s dochovanými projevy a zásahy nástrojů. Co je spíše jsouci? Kde je podstata například prostoru náměstí? V urbanistické rovině v kontextu daného místa jako základní sklad-bné jednotky urbanistické struktury, nebo v rovině funkční jako místo setkávání komunity daného místa? Může to být to i to. Podstata věci, objektu se může měnit při změně otázky, kterou si položíme různými způsoby.

Odpověď můžeme dostat podle toho, jak se tážeme. Nalézat ji můžeme postupným rozkrý-váním jednotlivých vrstev znaků a významů (symbolů), jako slupky z ovoce. Můžeme postupovat z povrchu k méně hluboké podstatě a dále až k hlubší a hlubší povaze podstaty. Právě pro tento postup hledání (tázání se) a nalézání samotné podstaty bytí objektu slou-ží průzkum jako základní nástroj v procesu posuzování záměru stavebního zásahu, obnovy nebo úpravy, stejně jako při posouzení vhodnosti nové funkční náplně. Pro zachování hodnot je nutné zajistit maximální uchování fyzické podstaty památky. Znaky a významy, včetně komplexní památkové hodnoty i autenticity a integrity, mohou být chápány jako těžiště hodnotového potenciálu každé památky. Struktura památky začíná být přirovnávána podle zá-věrů dokumentů z Burry a Nary k historickému palimpsestu, kdy jsou na prvotní autentickou hmotu nakládány další vrstvy. Památka by se pak skládala z hmotné substance – památko-vé podstaty – a nehmotné významové symbo-lické sféry. Případná změna, která je označo-vána jako možná, je ovšem nežádoucí tam, kde by kulturní význam místa snížila.³⁰ Podle poslední verze Benátské charty z roku 2010 (ICOMOS New Zealand Charter 2010) zname-

7

ná autenticita „důvěryhodnost nebo pravdivost dochovaných důkazů a znalostí hodnot kulturního dědictví daného místa. Relevantní důkazy zahrnují formu a obraz, látku a materiál, technologie a řemeslné zpracování, umístění a okolí, kontext a nastavení, použití a funkce, tradice, duchovní podstatu a smysl pro místo, a zahrnují i hmotné a nehmotné hodnoty. Posouzení pravosti je založeno na identifikaci a analýze příslušných důkazů a znalosti a respektu k jeho kulturnímu kontextu“.³¹

V nedávné době upozornil na rozdíl mezi vnímáním podstaty a pouhého obrazu v ochranářském a konzervačním hnutí například Miles Glendinning, a to na příkladu nahrazení romantické úcty ke stavební substanti propagandistickým obrazem tvůrčího ducha v totalitních režimech Mussoliniho Itálie či Třetí říše.³² Na nutnost rozlišení podstaty a hodnoty poukazují i metodické podklady Národního památkového ústavu, nejnověji například metodika *Památková obnova vilové architektury 20. a 30. let 20. století* z edice odborných a metodických publikací, kde se zdůrazňuje, že z hlediska památkové péče již nejsou zajímavé pouze fasády a reprezentační interiéry, ale zajímavá je celá stavba včetně technického zázemí. Například při obnově vily Tugendhat se dospělo k nutnosti přehodnotit základní podstatu památky. Dřív se mělo za to, že „památková hodnota interiérů vily Tugendhat spočívá dominantně v obytné a reprezentační části, a užitkové technické podlaží proto lze transformovat. Proti tomuto názoru se velmi ostře postavili všichni zahraniční experti na architekturu 20. století, kteří obnovu sledovali. Argumentovali tím, že na vilu je potřeba se dívat jako na celek, jehož nedílnou součástí jsou také technické prostory, a že i technické podlaží je dílem Miese van der Rohe. Výsledkem bylo přehodnocení navrho-

ného řešení tak, aby vkládané návštěvnické zázemí nejen nepoškodilo interiér fyzickými zásahy, ale také aby nerušilo jeho prostorové vnímání a atmosféru. Vila Tugendhat je jistě výjimečným příkladem, nicméně jde o princip“.³³

V běžné praxi památkové péče se ovšem takového pohledy a zkoumání památkové podstaty před úpravami dotčených objektů příliš neuplatňují, z čehož, jak bylo možné spatřit výše, mohou pramenit fatální pochybení, která pak mohou ústít až v poškození památky jako autentického dokladu svěbytného projevu lidské existence, umu a tvořivosti. Jde tedy o to, důkladně poznat a pochopit památku v její celistvosti, tzn. i s podstatou její existence. Spolu s Richardem Rortym a jeho filozofií jako zrcadlem přírody³⁴ tak můžeme proklamovat, že člověk má podstatu, která ze své podstaty objevuje podstaty.

■ Poznámky

30 Viz poznámky č. 6 a 23.

31 ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value (ICOMOS New Zealand Charter 2010), dostupné online na: http://icomos.org.nz/wp-content/uploads/2016/08/NZ_Charter.pdf, vyhledáno 31. 11. 2017

32 Miles Glendinning, *The Conservation Movement. A History of Architectural Preservation. Antiquity to modernity*, London – New York 2013, s. 213.

33 Miloš Solář – Vladimír Šlapeta – Petr Všecká et al., *Památková obnova vilové architektury 20. a 30. let 20. století*, Brno 2015, s. 15. Dostupné online na <https://www.npu.cz/publikace/pamatkova-obnova-vilove-architektury-20.-a-30.-let-20.-stoleti.pdf>, vyhledáno 7. 11. 2017.

34 Richard Rorty, *Filosofie a zrcadlo přírody*, Praha 2012.